

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Тематичен маршрут 3

„Религията – духът на Балканите“

Съдържание

- 1. Увод**
- 2. Продължителност и обхват на туристическия маршрут**
- 3. Заключение**

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Тематичен маршрут 3:

„Религията – духът на Балканите“

1. Увод

Религиозен туризъм е наложило се в научната лексика на туризма понятие с разнообразно и противоречиво съдържание. Наченките и ранните прояви на самото обществено явление трудно могат да бъдат регистрирани, подредени, датирани и системно изследвани в пространството. В отделни публикации откриваме факти и събития за историята на пътуванията въобще, от които можем да изградим и относително точна представа за генезиса и началния период от развитието и на изследвания вид туризъм. Множество хора са пътували с религиозна цел още в най-дълбока древност. Милиони пътуват и сега. Мотивите и целите за такъв вид пътувания и преди и сега са строго индивидуални и много лични.

В този контекст, терминът религиозен туризъм обединява смисловите значения на религията (култа) с туризма (туристическото пътуване) и се обвързва най-пряко с потребностите и мотивите, които последният удовлетворява. Изясняването на същността на религиозния туризъм е целесъобразно да започне именно от неговите мотивационни основи, които за религиозния туризъм могат да се приемат като представителни и обхватни, защото изясняват съдържанието на понятието както от гледна точка на потребителя и неговата мотивация, така и от позициите на туристическата индустрия. В този смисъл, те дават в достатъчен обем и качество научна информация и основание за определяне и разграничаване на основните същностни характеристики на религиозния туризъм, а именно:

- самостоятелен вид туризъм, чието място в рамките на основната класификационна схема на туризма може да бъде определено според признака мотиви и цели на посещението;
- пътуване и временно пребиваване извън постоянното местоживее на туриста с доминиращи цели и мотиви, определени от специфични духовни потребности;
- потребление на материални и духовни блага (респ. специализирани туристически продукти) при посещения на места и обекти с определящ религиозен контекст на туристическото предлагане;
- съвкупност от всички организации, институции и субекти, които осигуряват специализирано информационно, транспортно, търговско и друг вид обслужване, посрещане, настаняване, хранене и придружаване на религиозни туристи;

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

- специфична ниша на туристическото търсене и обособена част от съвременната туристическа индустрия.

В своите типични първообрази (форми, подвидове, разновидности) религиозният туризъм най-често се свързва с пътуванията на поклонници (пилигрими), пътуванията за участие в религиозни служби и събития или за посещение на свещени места и лица. Във връзка с последните се използва и специализираният термин *свещен туризъм*.

В процеса на своето съвременно развитие обаче формите на проявления на религиозния туризъм се множат и обогатяват, което е следствие не само от промените в търсенето, но и от стремежа на предлагането да издига равнището на своята конкурентоспособност.

В практиката обаче рядко се срещат типични или идеални видове или форми на съвременните явления, което е валидно и за религиозния туризъм. Последният все по-често се интегрира с културния например, на което дължи основно и своята масовизация в някои страни и региони. Негови форми се срещат и в комбинация с познавателния, деловия, круизния, пешеходния, лечебния и рекреативния туризъм. В този смисъл е много трудно, особено от статистическа гледна точка, да се разграничат и идентифицират чисто религиозните от останалите сходни мотивационни подбуди на туристическото пътуване.

Възможните подвидове на този религиозния туризъм според световната теория са:

- **почивка в манастир** – многодневни (или седмични) престои в духовни центрове (манастири), с което се преследва бягство от външния свят и се търсят преживявания, медитации и разговори с религиозни съмишленици;
- **поклоннически пътувания** – съзнателно предприемани от отделни лица или групи хора, обединени от духовни мотиви, при използване на некомерсиални заведения за настаняване
- **пътувания до свещени места** – традиционни (по правило повтарящи се в едни и същи периоди на годината) групови едно- или многодневни обиколки съвместно с църковната общност до официално признати религиозни места и обекти
- **посещение на църкви** – основен подвид на религиозния туризъм, при който мотивацията за пътуване е изключително разнообразна смесица от религиозна вяра, духовни, културни, архитектурни и други интереси
- **религиозни тържества** – посещения за участие в традиционни празници с религиозен характер

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

- **пътувания до религиозно-исторически градове и места** – често свързани с рождени места, живота и дейността на светци и други известни в религиозните кръгове личности;
- **пътувания за участие в църковни мегасъбития от рода на световни църковни събори (конгреси), европейски срещи на младежта и др.**
- **посещение на дестинации и атракции с доминиращ религиозен характер.**

Предложените класификации на религиозния туризъм показват все повече възможности за неговото разпространение в различни райони и страни на света. Бъдещите сценарии за развитието му се основават на тенденциите в туризма въобще, свързани с "новите туристи", "туристическия опит" и ускорените темпове на нарастване в световен мащаб. Все повече туроператори насочват дейността си към създаване на адекватни туристически продукти. Духовните институции като собственик и стопанин на религиозни обекти и атракции играят все по-осезаема роля за създаване и подпомагане потреблението на тези продукти. Това рефлектира в шансове и възможности – за доставчиците на туристически услуги (транспортъори, хотелиери, делови центрове, културни и образователни институции и др.), за пътническите агенции и милионите туристи от цял свят за един по-добър, хуманен и устойчиво развиващ се туризъм.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

2. Разпределение на туристическия маршрут по дни:

Ден 1

Отпътуване за град **Вършец**

Община Вършец се намира в Северозападна България и е част от Монтанска област. Общината е на 90 км северозападно от столицата София и на 30 км от областния град Монтана. На изток Общината граничи с Община Враца, на северозапад - с Община Берковица, на юг - с Община Своге /Монтанска област/.

Националният курорт Вършец се намира в северните склонове на Западна Стара планина на около 400м. надморска височина по живописното течение на р.Ботуня. Вършецката котловина е прекрасно място за почивка, спорт, климато-и балнеолечение. Нейната близост с вековни гори, причудливи скални образувания, красиви и разнообразни пейзажи на планинския венец Козница я превръща в изходен пункт за туризъм.

Посещение на **Клисурския манастир**

Местоположение

Клисурският манастир е разположен край река Врещица, под връх Годорини кукли в северното подножие на планина Козница от Западна Стара планина. Намира се на 4 км. От с. Бързия (до 1950г. - с. Клисура), на около 9 км. от гр.Берковица, на 28 км. от гр. Враца и на 54 км. от София.

История на манастира

Клисурският манастир е основан през 1240г., като тогава е носил името Врещецки. През XV в. манастира е разрушен от турците и за дълго остава необитаем. През 1742г. е възстановен с

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

дарения от клисурци, но 40г. по-късно отново е разрушен. Въпреки това манастира за пореден път възкръсва благодарение на монасите и местните родолюбци.

Годината 1862 е трагична в историята на Клисурския манастир. Тогава по време на празника на светите братя Кирил и Методий, манастира е нападнат от башибозука на берковския паша Юсуф бей и плячкосан. Избити са над 120 души, а самият манастир е сринат.

В близък до сегашния си възрожденски стил Клисурският манастир е възобновен през 1869г. от ктитор архимандрит Антим Дамянов, а през 1891г. църквата "Св. св. Кирил и Методи" е официално осветена от Видинския митрополит.

В днешно време Клисурския манастир е действащ и включва две църкви, жилищни и стопански сгради и собствена ферма.

Главната църква "Св.св. Кирил и Методий" представлява трикорабна, триапсидна, кръстокуполна сграда с един купол върху осемстенен барабан. Тя е с открит притвор, от двете страни на който са разположени високи камбанарии. Иконостасът е дело на майстор Стойчо Фандъков, а иконите са рисувани от Никола Образописов и датират от 18-19в. През 1937г. църквата е изографисана от известните български живописци Господин Желязков и проф. Георги Богданов.

Преди няколко години в Клисурския манастир е построен нов, значително по-малък храм "Св. Никола".

В Клисурския манастир се съхраняват много реликви (стари икони, книги, утвар и др.), от които най-ценни са мощите на светци.

През 2000г. в аязмото на Клисурския манастир е открита т.нар. "жива вода", която идва от връх Тодорини кукли. Водата е изворна, с ниско съдържание на минерали и се смята за лековита.

От месец май 2007 година в Клисурския манастир са се заселили и 6 монахини, българки от Вардарска Македония. Всяка година ръководството на манастира организира съвместно с православни организации лагери за деца от цялата страна.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Обителта има статут на манастирско селище

На около 3 км. след с. Бързия има разклон за гр. Вършец, след още 5 км. по него се стига до отбивката за Клисурския манастир. Пътят е асфалтиран и има указателни табели.

Телефони за контакти: 359/886 56 06 12; 359/886 56 06 13

Официален сайт на манастира: www.klisurski-monastery.domino.bg

Възможности за настаняване в манастира:

Клисурският манастир разполага с 80 легла и 2 апартамента. Стаите имат собствен санитарен възел. Ресторантът (50 места) предлага традиционни ястия от националната кухня със собствени продукти. Комплексът разполага със собствена ферма, в която се отглеждат крави, коне, овце, прасета и кокошки. За развлечение се организират планински излети, конна езда, концерти и изложби.

Посещение на Църквата „Св. Георги Победоносец“

Кръстокуполна базилика. Строителството му започва през 1902 година, а иконостасът е завършен през 1906г. Храмът е обявен за паметник на културата от местно значение.

Обяд.

Отпътуване за град Берковица

Берковица е древен град – на исторически карти от VII-IX век е отбелязан като старо селище и вътрешен град на Българската държава. По време на турското владичество е важен административен център. Местоположението му, природните и климатичните дадености оформят Берковица като летовище още в началото на миналия век. От 1974г. градът е национален курорт, притегателен най-вече заради умерения климат с мека, слънчева зима и прохладно лято, заради свежия планински въздух и бистра балканска вода, задари лековитите минерални извори в околностите.

Градът е разположен в полите на Западна Стара планина, в югозападния край на едноименната котловина на 405 м. н. в. скътън в подножието на връх Ком (2016м.), огряван от топлото планинско слънце и освежаван от прохладата на гъстите, букови, борови и кестенови гори.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

близостта на гората – зелена, пъстра и бяла през сезоните, кристалните поточета и ароматните билки правят въздуха благоуханен и искрящ.

Посещение на Църквата „Рождество на Пресветата Богородица“

Църквата е съвременник на българското Възраждане, средище на мъжко и девическо училище, духовен извор на берковчани. Тя е преизградена през 1843 год. Иконостасът е изработен от самоковски дърворезбар. Иконите изписва Димитър Зограф. Те могат да се причислят към най-доброто създадено у нас през Възраждането. Камбанарията е изградена през 1897 г. Камбаните в нея са две, изработени през 1845 год. в град Будапеща и по-късно са подарени на църквата от дюлгерския еснаф.

Посещение на църквата „Свети Николай Чудотворец“

Храмът е изграден през 1871 год. от майстора Георги Джонгар. Строен е с ломен камък, на места е вложен и обработен камък. По-късно сградата е преживяла още два строителни периода, които са обогатили архитектурните ѝ форми. През 1898 г. е построена камбанарията. Иконостасът е раздвижен, огънат в централната част към абсидата, а мотивите са решени плоско и схематично.

Посещение на църквата „Успение Богородично“

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Това е най-старата църква в северозападна България, построена през 1218 год. Основите на църквата са вкопани в земята 80 см. За да се влезе в църквата е нужно за се слезе по няколко стъпала.

През 1813 по времето на османската империя, най-богатите и влиятелни хора в Берковица са изпратили писмо до султана с което са поискали да им бъде разрешено да обновят изцяло църквата.

Султана е разрешил извършването на ремонта но само при условие, че ще се запази първоначалната ѝ форма.

Иконостасът на църквата е дърворезбен от тетевенски или тревненски майстори.

Характерно за църквата е, че нейната външна архитектура напълно наподобява жилищна сграда, по този начин църковната постройка се скрива напълно сред останалите къщи от квартала.

Това е единствен пример в църковната архитектура на Възраждането.

Вечеря и нощувка.

Ден 2

Отпътуване за град **Монтана**

Територията на област Монтана представлява 3,2% от общата територия на Република България и е с площ от 3618 кв. км. Община Монтана е разположена на площ от 676,11 кв.км., което е 18,68% от територията на област Монтана. Това е най-голямата община в областта както по площ, така и по население. Центърът на Община Монтана е град Монтана, който е разположен на река Огоста. Релефът на община Монтана е предимно хълмист. В неговите граници са включени части от Предбалкана, много малки части от Дунавската хълмиста равнина и Старопланинската верига.

Монтана се развива и благоустроява по римски модел, тъй като е главен град и административен център на регион Монтанезиум в провинция Долна Мизия, в която се е намирал и стратегическият град-пристанище Рациария (Арчар). През този период е изградена крепостта на хълма над Монтана, обществени сгради, храмове, бани и театри. Монтана се превръща в

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

типично имперско селище, където съжителстват местното романизирано население, италиански и малоазиатски заселници.

Административният, стопански и културен разцвет на града е прекъснат от готските нашествия в средата на III в.

Монтана е и утвърден култов център. Древното скално светилище при големия извор, в подножието на крепостта, придобива широка известност през римската епоха и вероятно е най-значителното в района.

С въвеждане на християнството като официална религия (313 г.), новата вяра дала и нов облик на живота и културата в Монтана. Потвърждение за това е наличието на четири старохристиянски църкви от IV в., в това число влизат: една базилика в античната крепост, друга до крепостната ѝ стена (наскоро проучвана) и две при разкритите римски вили.

Християнските храмове и вилите са разрушени в края на IV в. след новата вълна от готски нашествия. Животът в селището и крепостта продължава затихващо до VI в., когато Монтана е сполетяна от участта на много други селища в днешна Северна България, които са разрушени от авари и славяни. В края на VI век - началото на VII век, Монтана напълно изчезва от картата на Византия.

По-късно славяните създават селище наречено Кутловица върху останките на античен Монтана. Съдейки по керамичните съдове открити в региона, монетите и някои други предмети, може да се каже, че това селище е просъществувало до X-XI в., когато е влизало в пределите на Първата българска държава.

По времето на Втората българска държава селището отново се съживява и според някои недостоверни източници, то става център на епархия. След превземането от турците в края на XIV в. селището е разорено и запустява. По време на турското владичество Монтана се споменава под името Кутловица в турски документ от 1575 г. В борбите срещу османците Кутловица е известна с голямото сражение, което се води в близката местност "Жеравица" по време на Чипровското въстание през 1688 г. (днес, централният площад на Монтана носи името "Жеравица").

Посещение на църквите „Свети Никола“

От периода XVI-XVII в., в околността на Кутловица (Монтана), в селата Горна и Долна Вереница, са оцелели две църкви с един и същ патрон - Св. Никола.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Обяд.

Посещение на Храма "Св. св. Кирил и Методий"

Храмът "Св. св. Кирил и Методий" е паметник на културата от местно значение. Иконите в него са направени от Христо Янчев, а иконостасът е създаден с растителни, геометрични и зооморфни орнаменти.

Посещение и на новостроящата се църква „Свети Дух“

С изграждането на купола приключи грубият строеж на новата църква в областния град. Строителството на църквата започна през 2007 г., като за периода бяха построени основите и криптата. Следващите години бяха вдигнати стените – сутеренът, партерът, притворът, камбанарията също. Средствата са собствени или целеви на Общината. Разгънатата застроена площ на църквата е 1088 квадрата. Между 550 и 600 миряни ще може да се събират вътре. Около църквата ще бъде изграден парк с площ 16 декара.

Настаняване и нощувка.

Ден 3

Пристигане в град Чипровци

Град Чипровци, е в подножието на вр. Три чуки (1938 м), а склоновете на Язова планина се спускат до праговете на самите къщи. Хоризонтът е билото на чипровския дял на Стара планина, по което преминава граничната бразда с Република Сърбия.

Чипровци е на 35 км от областния град Монтана и на 155 км от София. Близко е до комуникационната ос Международен транспортен коридор №4 /Видин-Монтана-София/. Общината включва селата Равна, Горна Ковачица, Челюстница, Бели мел, Митровци, Горна Лука, Превала, Железна и Мартиново. Градът е на 550 метра надморска височина, с източно изложение, релефът му е планински и полупланински и е разположен в живописната котловина на Чипровската река. Зимата е мека, а лятото – прохладно.

Посещение на Чипровския манастир "Св. Иван Рилски"

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Местоположение

Чипровският манастир се намира в подножието на Язова планина (част от Западна Стара планина) в долината на Чипровската река на 6 км. от гр. Чипровци и на 30 км. източно от Монтана.

История на манастира

Чипровският манастир е построен от българските католици през X в. и е един от тридесетте манастира на Първото Българско царство, утвърдили в страната християнската религия и Кирило-Методиевото дело. В продължение на девет века той е важно книжовно и просветно средище и продължава да съществува и след маджарските нашествия през XIII в., падането под османско робство през XIV век и набезите на Михаил Храбри през XV в. Служи като основно убежище и опорен пункт при въстанието на Константин и Фружин (XV в.) и Чипровското въстание (XVII в.). За периода на своето съществуване е разрушаван и възстановяван многократно (в летописите на манастира са отбелязани шест пожара и разрушения). Първото разрушаване на светата обител станало през 1404г. след въстанието на Константин и Фружин. Особено тежки последици имало второто нападение над манастира, което било след потушаването на Чипровско въстание от 1688г. Тогава е унищожена и богатата манастирска библиотека, съдържаща ценни славянски книги и икони. Българското католическо население било принудено да се изсели и манастира запустява.

В началото на XVIIIв., в Чипровският манастир се заселват православни монаси и го преустройват по изискванията на своя обред. Създадени са връзки с някои руски манастири и са изпращани представители в Русия. През 1800г. Руския император Павел I подарява на манастира престолно евангелие със сребърен обков, което днес се съхранява в Националния исторически музей.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

През 1806г. Чипровският манастир е плякосан и опожарен от берковския бей Юсуф паша. През 1818г. отново е съграден, но десет години по-късно пак е изгорен. Поредното възкръсване на Светата обител става през 1829г., като тогава е построена и сегашната църква "Св. Иван Рилски". През 1837 година огънят отново поглъща всичко. И отново градеж, за да дойде последното изгаряне след Освобождението.

По време на въстанията в Северозападна България, Чипровският манастир приютява няколко хиляди четници. Самите монаси се включват като въстаници в Ломското съзаклятие от 1867-1868 година. През юли 1876г. в близост до манастира сражения водят четите на Панайот Хитов и Филип Тотю.

Архитектура и текущо състояние

В средата на двора се издига манастирската църква на "Св. Иван Рилски", датираща от края на XVIIIв. и обновена през 1829г. Тя представлява издължена еднопространствена сграда, поликръгла отвътре и шестостенна отвън. Вътрешността на наоса е разчленен посредством 4 арки, носени от пиластри. При преустройството на православните монаси в края на 17в. оригиналните стенописи са покрити с вар, но под белия слой личат геометрични и растителни орнаменти. Иконостасът е резбован и украсен с живопис и позлата, а иконите по него са дело на копривщенския зограф Христо Енчев.

Интересна сграда в Чипровския манастир е 3-етажната кула-костница. В приземния ѝ етаж се съхраняват костите на монасите и загиналите в Чипровското въстание. Паметна плоча до входа на костницата прославя имената на Петър Парчевич, Георги Пеячевич, Манчо Пунин от село Бистрилица, Върбан Пенев от село Белимел, Панайот Хитов и Филип Тотю.

На втория етаж на кулата, до който се стига по оформени външни каменни стъпала, има малък параклис - "Свети Атанасий", чиято вътрешност е изцяло украсена със стенописи. От последният етаж, където се намира камбаната, се разкрива красива гледка към двора на манастира и околните хълмове.

Поради наклонения терен отвън манастира изглежда като внушителна твърдина, а отвътре създава впечатление, че е вкопана в земята. Манастирският двор е в правоъгълна форма, като западните и южните страни са заети от постройки, а източните и северните са оградени с каменни стени.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Понастоящем Чипровският манастир е *постоянно действащ* и представлява комплекс от църква, два параклиса, триетажна кула-камбанария, жилищни и стопански сгради.

Транспортен достъп

До Чипровския манастир се стига по отбивка по пътя между селата Белимел и Железна. Най-близката железопътна гара е Монтана.

С кола се стига лесно, следвайки пътя от Монтана към Чипровци по поречието на р.Огоста. Манастирът лежи близо до пътя, на около 4 км. североизточно преди Чипровци.

В Чипровския манастир *не се предлага настаняване и храна*. През 2005г. обаче е построена допълнителна сграда към комплекса, която да приема посетители. Тя се използва основно за безплатно настаняване на поклонници, а не като хотелска част към него.

Обяд

Посещение на Лопушански манастир "Св. Йоан Предтеча"

Местоположение

Лопушанският манастир е разположен в чипровския дял на Стара планина на 300 м. надморска височина в долината на река Дългоделска Огоста, между селата Помеждин, Меляне и Георги Дамяново (до 1958г. с. Лопушна). Манастирът отстои на 21 км. от гр.Монтана, на 30 км. от гр.Берковица и на 55 км. западно от гр.Враца.

История на манастира

На мястото на сегашния Лопушански манастир "Св. Йоан Предтеча" някога е имало друг, построен още през Второто българско царство, впоследствие напълно разрушен по време на турското робство. До възстановяването на манастира в средата на XIXв., няма никакви сведения за неговата дейност, освен че няколко пъти е бил опожаряван и разграбван.

В периода 1850-1853г. Лопушанският манастир е възобновен от чипровските монаси Дионисий, Герасим и Гедеон. Тогава била изградена и днешната съборна църква, жилищния корпус,

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

дворната порта, оградата и дворната чешма. Автор на всички тези сгради и съоръжения бил майстор Лило, основоположник на една от най-значимите Възрожденски строителни школи - Славинската.

Архитектура и текущо състояние

По архитектура Лопушанската църква наподобява тази на Рилския манастир и е дело на майстор Лило. Тя представлява трикорабна, триапсидна постройка с две конхи и с два странични параклиса ("Св. Св. Козма и Дамян" и "Св. Йоан Кръстител"). Има три централни купола и два над страничните параклиси, всичките разположени върху високи осемстенни барабани. В каменния градеж на църквата са издълбани релефи с фигури на мъже, животни и отделни глави. Показан е мъж с размахана сабя и подпрян на пушка. Храмът не е изографисан, но притежава един от най-красивите олтарни иконостаси в Северна България, дело на майстора от самоковската художествена школа Стойчо Фандъков. Освен образите на апостолите към главния иконостас се числят осем икони, дело на Станислав и Никола Доспевски.

През 1923г. част от триъгълните фронтоци на откритата нартика се самосрутили и при ремонта на сградата били премахнати и останалите. По този начин църквата загубила голяма част от оригиналното си въздействие.

Жилищното крило в Лопушанския манастир е решено напълно в духа на съвременната манастирска архитектура. То е двуетажно, с паянтова конструкция. На първия етаж се намират хранителния блок и няколко гостни стаи, а на втория се помещават игуменарница, монашески килии и още гостни стаи. В двора на манастира може да се види и строената през 1856г. белокаменна чешма с три чучура.

През Възраждането в Лопушанския манастир е действало килийно училище, а обителта е била средище на националноосвободителните и църковните борби. Манастирът се превръща в любимо място на Иван Вазов и по време на пребиваването си там той създава част романа си "Под Игото". През 1989г. Лопушанския манастир е реконструиран, след като северното крило било застрашено от срутване. Основната заслуга за това е на тогавашния игумен архимандрит Амвросий, като по негово време се издига нова жилищна сграда с два красиви резбовани чардака.

Лопушанският манастир е *действащ* и обитаван от монашеско братство. Комплексът се състои от църква, жилищни и стопански сгради и белокаменна чешма, обградени от каменна стена.

Транспортен достъп. Контакти.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

До Лопушанския манастир се стига по пътя от гр.Монтана за гр. Чипровци, като се следва отбивката за с. Георги Дамяново.

Телефони за контакти: тел. 09558/578, 088/7397301, 088/8405043

Официален сайт на манастира: www.lopushanski-monastery.domino.bg

Възможност за настаняване в манастира

Лопушанският манастир разполага с 16 стаи за гости и ресторант - магерница.

Вечеря и нощувка.

Ден 4

Посещение на *Туристически маршрути*: 1.Клисурски манастир – вр. Тодорени кукли (3.30 ч.);

2. кв. Заножене – гр. Вършец – вр. Тодорини кукли (7 ч.)

Близки хижи: х. „Бялата вода”, х. „Пробойница”, х. „Пършевица”.

Национални туристически обекти в близост до Клисурския манастир: гр.Вършец (7 км); връх Ком (12,5); пещерата "Леденика" (23,5).

Туристически маршрути: с. Георги Дамяново - Лопушански манастир;

От връх Ком (2016 м.) започва пешеходен маршрут Е-3.

Бизки хижи: х. „Копрен”, х. „Ком”, т.сп. " Монтана", х. „Козлодуйски бряг”.

Обяд

Отпътуване за град **Ниш**.

Ниш е един от най-старите градове на Балканите, наричан “Портата между Изтока и Запада”.

От древни времена е бил пресечна точка на големите търговски пътища. Градът е основан от Келтите през трети век преди Христа. Праисторическите жители са наричали града Нависос - градът на Феите.

Благодарение на важното си географско положение, природни ресурси, транспортна инфраструктура и богато културно-историческо наследство, този регион притежава изключителни възможности за развитие на туризма.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Посещение на **Катедралния Храм в Ниш.**

Храмът е построен през периода от 1857 до 1872 (преди освобождението на Ниш от турците). Дело е на майстора Андрее Дамняновичот Прилеп, Македония. Църквата има трикорабна правоъгълна основа с пет кубета и масивна камбанария над входната част, която е пристроена през 1937г. В архитектурата се усеща влиянието на сръбско-византийския стил и динамичен барок.

Посещение на „Св. Архангел Михаил“ – малкият катедрален храм

Църквата „Свети Архангел Михаил“ се намира на входа на големия Катедрален храм. До освещаването на Катедралата през 1878г., църквата е представлявала Катедралният грам на епархия Ниш. Построена е около 184г. и е осветена през 1819г. по време на Турското робство и една голяма част от нея следвало да бъде под земята заради някогашното турско законодателство, което по онова време не позволявало сръбските сгради да бъдат по-високи.

Посещение на **християнската църква "Св. св. Константин и Елена",**

построена в центъра на град Ниш, Сърбия към края на булевард Неманич. Това е едно прекрасно място, което бележи славата на един от основоположниците на християнската религия, а именно Константин Велики или по-познат като Свети Константин и неговата майка Света Елена. Църквата е построена в град Ниш като знак за почит към Св. св. Константин и Елена, именно защото Ниш е родният град на Константин Велики.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Посещение на Хилендарския метох

Настоящият Хилендарски метох е построен през 1987г. на склоновете на Делийски вис по проекта на архитект Александър Радович, когато сградата на храма „Свети Сава“ и прилежащите части на метоха били започнати. Хилендарският метох има структурата и архитектурния облик на нео-византийски период и средновековните сръбски сгради от края на 20-ти век, така както и елементи от строителството на 19-ти век.

Настаняване, вечеря и нощувка.

Ден 5

Посещение на Раннохристиянската базилика с мартириум

Раннохристиянската базилика с мартириум се намира в градския район, наречен "Ягодин Мала", в късноримския и раннохристиянски некропол. Открита е през 1933/34 г., а археологическите разкопки през 1953 г. разкриват трикорабна базилика в източната ѝ част.

Монументалният мартириум и впечатляващите размери на църквата представляват специфична култова сграда, която съхранявана мощите на широко известни мъченици. Историческите източници свидетелстват, че през 4-ти век Ниш е бил известен в цял свят със своите мъченици. Типичната базилика с мартириум най-вероятно е била църква, посветена на култа към нишките мъченици.

Нишкият мартириум има правоъгълна основа (8 x 8,5 м), с малка ниша в западната част. Неговата вътрешна част е разделена на четири цилиндрични сводести ниши, две в южната и две в северната част, в които починалите са били погребани. Съгласно римската традиция,

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

мартириумът е маркиран с надгробна плоча. В източната част има вход, който е затворен със сводеста каменна плоча. Вито стълбище води от мартириума към предверието на базиликата.

Базиликата има три кораба (крила) (24 x 17 м) с полукръгла апсида в източната част. Предполага се, че тя е построена по-късно от мартириума, с който е функционално свързана. Повърхностите на вътрешните стени на мартириума и базиликата са покрити със стенописи, от които само фрагменти са видими.

Когато е открита, вътрешната част е съдържала, наред с други неща, някои остатъци от плат от облеклата на мъртвите, християнски надписи, мраморен капител и оловен саркофаг.

Ранно-християнският капител, изрязан от бял, финнозърнест мрамор, е украсен с християнски орнаменти. Плиткият релеф включва кръстове с венци и гълъб с клонка, докато околното пространство е украсено със стилизирани акантови листа. Всичките четири страни, както и капака на оловния саркофаг, са украсени с пластични фигури. Ясно различими групи от три фигури символизират идеята за Светата Троица. Богатата инкрустация на мраморния саркофаг, наподобяваща откритите в Близкия изток и Гърция, води до заключението, че мощите на светците може да са били държани в него. Произходът на раннохристиянската базилика с мартириум се датира или от края на 4-ти, или от 5-ти век.

В съответствие със съвременния обичай да се създава култ в града, където мъченикът е погребан, Ниш е имал своите известни мъченици и е бил добре известен с техните реликви в целия християнски свят. Тяхното присъствие в Ниш като опора на културата и религията е имало голямо значение за самия град.

Обяд

Отпътуване за **Медиана**.

Посещение на **Старохристиянски баптистерий в Медиана**

Всичко започнало в околността на Ниш, в добре познатата местност Медиана. Северозападно от Римския дворец, от същата страна, където древните римляни построили нимфеум и терми от почит към водата, първите християни в Ниш издигнали

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

баптистерий. Това е един от най-старите баптистерии на Балканите, построен във втората половина на IV век, когато Ниш е бил важен епископален град.

Баптистерият се състои от две стаи, чиято дължина е 14.6 метра, с дебелина 1 м. и запазена височина от 0.40 м. Централната стая е с осмоъгълна форма и се състои от умивалник за акта на кръщаване и апсида, наклонена към западната страна. Апсидата е симетрично разположена. Арката на апсидата е подсилена от външната страна от четири структури, чиито размери са обусловени от горната структура.

Централната структура е с осмоъгълна форма отвън и кръгла отвътре (с диаметър от 8.3 метра), с подова мозайка, която в голямата си част е разрушена при разораването на земята. Вътрешната форма на баптистерия е предадена и на умивалника.

Умивалникът вероятно е бил изграден от мраморни панели, фрагменти от които са били намерени в близост до него.

Баптистерият е построен от три слоя тухли, над които е поставен чакъл. Хоросанът е използван като циментиращ материал. Грубите участъци, получени при поставянето на тухлите са подравнени с равен слой хоросан от външната и вътрешната страни.

Монетите на Константин, открити в отводнителния канал, фрагментите от подовата мозайка, които приличат на мозайките на двореца по техника и стил, както и начина на построяване и архитектурните форми, заедно с историческите обстоятелства, представляват хронологически индикатори, които датират баптистерия на Медиана във втората половина на IV век. Баптистерият като структура на християнската древност е продължение на класическата строителна индустрия и творческите постижения.

В самата зора на християнството, баптистерии често са били построявани близо до терми и нимфеум, както в Медиана, с намерението да бъдат свързани с тях. Монументалните размери на базиликата с подова мозайка и много луксозните образци на мраморна облицовка сочат, в съответствие с познатите исторически факти, че епископална базилика следва да бъде намерена в околността. Предишни археологически разкопки в този раннохристиянски комплекс открили основите на стени от стаи, които заобикаляли баптистерия, включително стаята за даровете на вярващите, трем и стая за инструктирането на оглашените, както и други части на главни архитектурни единици.

Настаняване и нощувка.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Ден 6

Посещение на Църквата "Св. Никола" в Ниш

Малко може да се каже за първата църква на Св. Никола освен за нейното местоположение. Основите на бившата църква сега са видими на запад от съвременната сакрална сграда. Изглежда тя е била впечатляваща конструкция дълга 20 метра и широка 12 м. Освен местоположението ѝ, нейната възраст също е потвърдена от факта, че през 1907 г., когато е построена църквата "Преображение Господне", е открита подова мозайка във вътрешността на старата църква. Мозайката е била покрита с пясък и тухли, за да бъде запазена. Някои изследователи от нашето минало смятат, че тя е била катедралната църква "Св. Прокопий", която със сигурност е известно, че е съществувала през 11 век. Църквата "Св. Прокопий" също е спомената през 1204 г. като катедралната църква на новосформираната Нишка епископия. Мистерията на епископалната църква "Св. Прокопий" все още лежи скрита сред видимите останки от оригиналната църква "Св. Никола".

Наличието на мощите на Св. Прокопий потвърждава огромната репутация, на която се е радвал Ниш във византийския свят. Църквата "Св. Прокопий" се е радвала и на голямо уважение сред гражданите на Ниш. Изглежда че това е било единственият православен храм в Ниш през дългите години на неправославно управление. След като е възстановена Печката патриаршия, може би дори през първите десетилетия на 17 век, когато политическите и икономически обстоятелства в Ниш и околностите му са били в известна степен по-благоприятни, е била построена нова църква, или може би реконструирана, върху основите на предишното светилище. В съответствие с новите условия, както и поради факта, че мощите на Св. Прокопий вече не са в Ниш, тя е посветена на най-популярния светец сред сърбите, на св. Никола Чудотворец. През 1860 г. Феликс Каниц намира "някои много стари стенописи" върху нейните стени. Църквата "Св. Никола" е напълно разрушена през 1690 г. в резултат на безумното отмъщение на турците. Сърбите, които са се присъединили към австрийците през предходната

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

година при отблъскването на турците, но не са се оттеглили с Арсений III Чарноевич, споделили съдбата на техния храм. Църквата "Св. Никола" остава в руини до 1722 г., когато е възстановена благодарение на подкрепата на епископ Йоаникий I и с помощта на видни граждани на Ниш. Този факт може да се прочете в надписа на каменна плоча, написан на сръбски и гръцки. Цялата плоча сега е вградена над входната врата на църквата. Тези донякъде по-благоприятни условия за църквата "Св. Никола" са се запазили до 1737 г., като счетоводните книги от това време показват голям имот на разположение на църквата. През тази година сръбския народ отново се присъединява към австрийците в борбата им срещу турците. Митрополитът на Ниш - Георгий Попович е особено активен в това. По това време патриарх Арсений IV Йованович прекарва известно време в църквата "Св. Никола". Скоро след това турците отново завладяват Ниш, и населението, под страх от отмъщение, се оттегля водено от Арсений IV. Заслепени от омраза и отмъщение, турците опустошават храма на Св. Никола. Те не го събарят, тъй като е построен от солиден материал. Те построяват минаре върху църковната сграда и, в състояние на пълен делириум и арогантност, я наричат "Фетийе джамия" - покорената джамия. Самото минаре не устоява дълго. То пада няколко пъти, а турците в няколко случая я връщат обратно на християните, вероятно от суеверие. Тази ситуация се запазва до 1799 г., когато църквата е окончателно превърната в джамия, въпреки че турците очевидно не желаели да ходят в нея. Славното минало на църквата продължавало да ги безпокои. Поради тази причина Митхат паша събаря църквата-джамия през 1862 г. и през 1863/4 г. построява нова джамия на изток от нея. Точно тази сграда е днешната църква "Св. Никола".

След освобождението на Ниш от турците, в деня на Св.Св. Цар Константин и Царица Елена през 1879 г., джамията отново е адаптирана към нуждите на православието, този път като църква "Св. Никола", посветена от Нишкия епископ Дядо Виктор Хилендарски. Това е времето, когато иконостасът е построен, а самият храм получава значителен брой красиви икони, изрисувани от Илия Димитриевич. През 1926 г. е добавена камбанария и цялата сграда придобива истински вид на християнски храм.

Според легендата, църквата "Св. Никола" променя религията си шест пъти. Да се научи миналото ѝ означава същевременно да се мине през най-важните периоди от историята на Ниш. Най-ясното доказателство, че това е така, са циничните думи на турски сановници, изречени в

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

момента на предаването на църквата след освобождението на града: "На който Бог е дал власт над Ниш, на него е дал и този дом за неговата вяра".

Обяд

Посещение на църквата "Св. Пантелеймон"

Основите на църковна структура, открити при археологическите разкопки през 1969 и 1970 г., най-вероятно принадлежат на предишната манастирска църква "Св. Пантелеймон". Тези разкопки разкриха останките от две култови структури, които сега са видими след работите по консервирането им. Едната от тях е раннохристиянска базилика от края на 4 или началото на 5 век, а другата е византийска базилика, определено по-стара от 12 век. По-точно тя се датира от първата половина на 11-ти век от откритите преносими материали от некропола непосредствено до нея: кръстове, обеци, пръстени, гривни, византийски монети, както и от известни исторически източници. Споменатите находки и исторически обстоятелства причиняват определено объркване, когато се опитваме да разберем дали Стефан Неманя е построил църквата "на светеца и великомъченик Пантелеймон в град Ниш" като напълно нова конструкция, както твърди Стефан Първовенчани ("и на когото е издигнал светилище там"), или само е възстановил съществуващ храм. Този въпрос ще да остане без отговор докато не се предприемат систематични археологически разкопки. Разбирането че големият строител на църкви и реноватор Стефан Неманя е искал да направи Ниш столица на Сърбия показва, че Ниш е бил силен религиозен център с множество храмове. Някои от тях, а може би само византийската църква Св. Пантелеймон, той действително е реконструирал. По време на турската окупация на Ниш през 1386 г. манастирът Св. Пантелеймон е бил разрушен.

Причината за голямото уважение на което се радва храма на Св. Пантелеймон сред гражданите на Ниш се крие във факта, че той е запазил паметта на Стефан Неманя и сина му Растко, по-късно Св. Сава. Новата църква Св. Пантелеймон е първият храм, построен в Ниш след прогонването на турците. Разположена е на югоизток от старата църква, непосредствено над легендарния минерален извор.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Основите на новата църква Св. Пантелеймон са положени на 25 април, денят на Св. Марк, а строителните работи са завършени на 8 август 1878 г., в деня на великомъченик Пантелеймон, когато тя е посветена от митрополита на Ниш - Виктор Чолакович. Правоъгълната основа на църквата (15 x 10 м) е проектирана като трикорабна базилика със затворен главен кораб. Има тристранна апсида и малка ниша, маркираща мястото за причастието в източната част. Съгласно практиката от тези времена да се имитират византийските структури, църквата има галерия в западната част. Тя е засводена от полуцилиндричен свод и покрита с гейбъл покрив (фронтон). Тя е построена чрез техниката за дървен фахверк с пълнеж от тухли, със семпъл екстериор, която дори и днес оставя впечатлението за издигната набързо конструкция. До северната част на църквата, на дъбови греди виси камбана, пренесена от часовниковата кула, намираща се в Нишката крепост. Нова, впечатляваща камбанария е издигната на запад от църквата през 1928 г. и тя представлява част от проекта за нов храм, идея за който е възникнала през 1923 г.

Повърхностите на вътрешните стени са украсени през третото десетилетие на 20-ти век от Джордже Зографски и Душан Милетич, художник от Ниш. Специално внимание следва да се обърне на изправените фигури на Св. Сава и Св. Симеон, в реален размер, произведение на Джордже Зографски. Те са поставени до иконостаса. Иконите на иконостаса са направени през втората половина на 19-ти и първите десетилетия на 20-ти век, и те са подарък от заможни граждани на Ниш.

Строителството на църквата Св. Пантелеймон е важно културно събитие, тъй като то отбелязва края на османската окупация и началото на ново, базирано на сръбската традиция, развитие на Ниш.

Вечеря и нощувка в град Ниш.

Ден 7

Посещение на манастирите в окръг Ниш

Манастирът на Св. Петка Иверица

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

Манастирът "Св. Петка Иверица" се намира в Сичевската клисура, на международния път Ниш-София. Представлява още едно доказателство за съществуването на "колония от монаси" в тази област. Предполага се, че в края на четиринадесети век след нахлуването на Османската империя, много монаси от тогавашните окупирани територии са намерили убежище в тази красива клисура, където са основали монашеска колония на която принадлежи и манастира „Св. Петка Иверица“.

Манастир на Света Богородица

Манастирът на Св. Богородица се намира в живописния район на Сичевската клисура в подножието на скалист хълм Кусача. Легендата разказва, че на хълма на десния бряг на Нишвава е имало по-стар манастир за Въвеждането, който е унищожен от турците, а от материала който е останал е построена сегашната църква на манастира. Изграден и изографисан през 1644г. Манастирският комплекс се състои от църква посветена на Св.Богородица, манастирски конак от 1880г (обновен през 1994г.), чешма от 1883г., камбанария с две камбани от 1880г. Новият конак е изграден през 1970г. Със особеностите на своите изображения и уникални иконографски фрески Св. Богородица се характеризира като типичен манастир от средата на XVII век.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria - Serbia

IPA Cross-border Programme

Габровачки манастир

Недалеч от Ниш, на около 2 километра на юг от село Гбровац, се намира манастирският комплекс на Габровачкия манастир с църквата „Св. Троица“. Днешният храм „Св. Троица“ е построен през 1835 година, по всяка вероятност върху основите на по-стара манастирска църква от 13 век. Заслугата за построяването на храма е на тогавашния търговец от Ниш кир Коста Тодорович. По време на борбата за освобождение на Ниш от турците в периода 1874.-1877 година въстаниците тайно са се срещали в този манастир и са организирали въстанически отряди, които са се борили в околността на манастира преди сръбската войска да освободи Ниш. След обновяването през 1873. година църквата е изографисана със сцени от Библията, а специално внимание привличат портретите на кир Коста Тодорович, Милош Обилич и цар Лазар.

В град Ниш има няколко свещени сгради, принадлежащи и на други религии: Римокатолическа църква, Адвентистка църква и Джамия, но Синегогата, наследство от евреите, които живели в Ниш до Втората Световна война, престава да функционира след изселването на евреите от германците.

Отпътуване за град **Монтана**.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съвременната международна туристическа индустрия се развива в сложна политическа, икономическа и засилваща се конкурентна среда. По данни на Световната организация по туризъм, независимо от някои кризисни явления, международните туристически пътувания и приходите от туризма отбелязват ежегоден положителен ръст.

Посоченото значение на туризма за световната икономика неизменно се проектира и в значимостта на туристическата индустрия и за българската икономика. Изложените констатации с пълна сила са валидни и за българските условия, защото българската икономика е част от световната.

От представеното в настоящия продукт, подведено под знаменателя на посочените констатации, бихме могли да изведем следните заключения:

- броят на религиозните обекти в региона, макар и по-малък в сравнение с други части на страната, е значителен;
- те са сравнително равномерно разположени по територията на региона;
- това са религиозни обекти на различни религии, както и останки от езически аязми, което обогатява палитрата на религиозните обекти;
- много от тези обекти са с висока стойност поради ценните си и уникални украси и архитектура, както и поради богатото си историческо минало;
- запазилите се до наши дни манастири са с многовековна история, но днес те не са посещавани, необитаеми са, не се полагат необходимите грижи за тях, вследствие на което са подложени на саморазрушение;
- голяма част от тях са в окаяно състояние;
- повечето църкви също са стари, но много малка част от тях се обновяват и възстановяват;
- изграждането на нови религиозни обекти в региона е ограничено;
- в състоянието, в което се намират повечето от тях ги прави неподходящи за нуждите на туризма, поради което само ограничен са включени в туристически маршрути и се посещават от туристи;
- религиозните обекти са част от културно-познавателни маршрути, а не са обекти на специализирани маршрути с религиозна насоченост.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

При по-добро усвояване на ресурсите, а защо не и след изграждането на нови религиозни обекти, както и при подходяща реклама, религиозните турове биха могли да станат привлекателни както за туристи от България, така и за туристи от съседните страни, за които тези обекти представляват интерес. И в двата случая географската близост е особено благоприятен фактор.

Необходимо е разработването на специализирани маршрути с акцент върху интересните и уникални религиозни обекти. Отдалечеността на почти всички големи и известни български религиозни обекти от Черноморието и неговата близост до Стара планина е едно отлично конкурентно предимство на региона, което обаче все още остава неизползвано. Напротив, ценни религиозни обекти остават нестопанисвани, при което са обречени на разруха. Опазването и реставрирането на религиозните обекти е задължително условие за повишаване на тяхната привлекателност. За да е пълна гамата от продукти на алтернативния туризъм, е необходимо да се обърне по-голямо внимание на религиозния туризъм.

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia

IPA Cross-border Programme

Библиография

1. Апостолов, Н., Туристически ресурси, УИ - Икономически университет – Варна, 2003г.
2. Архитектурно наследство на България, (под ред. На Ст. Стамболов), София 1972г.
3. Бъчваров, М., и др., География на отдиха и туризма в България, изд. „Наука и изкуство”, София 1985г.
4. Българските манастири, (под ред. На Ст. Стамболов), София 1997г.
5. Българска архитектура през вековете, (под пед. На Ал. Обретенов), София 1982г.
6. География на България, БАН, 2002г.
7. География на България, Физическа и социално-икономическа география, БАН, Географски институт, София 2000г.
8. „Историческите територии: интеграционно поле за култура и туризъм” - проф. Тодор Кръстев
9. Костов, Е., Религиозният туризъм на България: вчера, днес и утре, София 2000г.
10. Маринов, В., Бъчваров, М., Антропогенни условия и ресурси на отдиха и туризма, София 1993г.
11. Попова, Н., ст. „Културно историческо наследство като туристически продукт (по примера на музеите в централната градска част на София)”, по Доклади от научна конференция Китен, София, 2002г.
12. Райън, К., Възстановителен туризъм, изд. „Отворено общество”, София, 1996г.
13. Стратегически план за развитието на културния туризъм в България, 2009 г.
14. Стратегия за устойчиво развитие на туризма в област Видин 2009 – 2013
15. Тишков, Х., Лозанов, Е., и др., Туристически ресурси в България, изд. „Сиела”, София 2001г.
16. Интернет източници
 - <http://www.vidin-online.com>
 - <http://www.bulgariamonasteries.com>
 - <http://admin.visitvidin.net>
 - <http://www.nsi.bg>

European Union

Discover the unknown part of the Balkans

Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

- www.visitnis.com

Тази публикация е направена с подкрепата на Европейския съюз, чрез Програмата за трансгранично сътрудничество ССИ No 2007СВ16ІРО006. Съдържанието на публикацията е отговорност единствено на „**Агенция за регионално развитие и Бизнес център 2000**” и по никакъв начин не трябва да се възприема като израз на становището на Европейския съюз или на Управляващия орган на Програмата.